

ПАЛЕОГЕОГРАФІЧНІ ТА АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРІЯ ПОЛЯНСЬКОГО

Юрій Полянський – цікава, багатогранна і натхненна особистість, невтомна праця якої на багато років випередила свій час. Дослідник був змушений залишити рідну країну і продовжити свою наукову роботу в еміграції в далекій латиноамериканській країні (Аргентині). Однак за той час, який учений провів у експедиціях на теренах Західної України, йому вдалося зібрати величезну кількість польового матеріалу, під час опрацювання якого Ю. Полянський дійшов нових цікавих висновків щодо проживання, розселення і ведення господарства палеолітичних поселенців.

Біографічна довідка. Народився Юрій Іванович Полянський 6 березня 1892 р. у с. Жовтанці Кам'яно-Бузького району на Львівщині в родині священика. Вчився у Віденському, пізніше – у Львівському університетах. Брав участь у воєнних діях під час Першої світової війни. Був старшиною австрійської артилерії й УГА, а по війні – одним з визначних діячів Української військової організації. Але незабаром від УВО і політики відійшов і присвятив себе педагогічній і науковій праці. На той час практично усі керівні посади на Західній Україні займали поляки. Географічний факультет (інститут) Львівського університету очолював відомий польський географ Е. Ромер, який займав виразно антиукраїнські позиції. Потрапити викладачем до університету не було можливості, тому з 1920 р. по 1937 р. Ю. Полянський був учителем географії та історії Академічної гімназії у Львові, а весь вільний час присвячував науковій роботі, працюючи в НТШ. Юрій Полянський був добрим педагогом, якого цінували учні, колеги і шкільна влада. Тому у 1937 р. польська кураторія запропонувала йому стати шкільним візитатором. У цей період наукова праця дослідника занепала: як візитатор (1937–1939) він не мав часу, який мав дотепер як учитель [Кубійович, 2000, с. 139–141].

Одночасно із роботою візитатора Ю. Полянський був професором Греко-Католицької Богословської академії у Львові і директором Природничого музею НТШ. У 1928 р. він успішно захистив докторат у Львівському університеті. Після приєднання Західної України до Української РСР у 1939 і українізації Львівського університету Юрій Полянський став професором фізичної географії і в 1940–1941 рр. завідувачем цієї кафедри [Кубійович, 1996, с. 2229–2230]. Разом з цим він став до деякої міри шефом польських географів: Ціргоффера, Чижевського і навіть Ромера. Налагодилися добрі зв'язки з геологами з Києва та Харкова, які високо шанували його праці. Натомість поки-що не мав ні Полянський, ні інші львівські учені можливостей публікації своїх праць.

Життя Юрія Полянського зазнало ґрунтовних змін, коли Львів захопили німці. Про цей час у Львові залишив яскраві спогади колега і товариш Полянського – відомий географ-енциклопедист Володимир Кубійович [Кубійович, 1996]. У період окупації Львова під час Другої світової війни з липня 1941 р. за порадою Ганса Коха, який працював у німецькому штабі, Полянського висунуто на пост посадника міста Львова. Львів, як обласне місто, був осідком, крім обласного управління, десятка обласних установ, насамперед економічних. Керівництво цих установ, яке становили виключно “радянські люди”, виїхало ще до війни. Їх місце мусили зайняти нові – свої. Але фахівців було важко відшукати. Ця нелегка робота лягла на плечі Юрія Полянського. Більшість галицьких провідних осіб, також і Юрій, дивилися на українське майбутнє під німецькою окупацією швидше позитивно: вірили в якусь обмежену самостійність, що, зрештою, згодом стало головною причиною його вимушеної еміграції [Кубійович, 1996, с. 2229]. Передача Гітлером Галичини до складу Генеральної Губернії була для Полянського несподіванкою, бо як посадник міста Львова він повинен був брати участь в

урочистому акті передачі влади в руки генерал-губернатора Франка і скласти йому, так би мовити, “золоті ключі” міста Львова.

Разом з оформленням поодиноких ділянок адміністрації за період німецької окупації дійшла черга і до оформлення шкільної адміністрації. Ю. Полянського запрошено до співпраці. Він фактично повернувся до виконання своїх обов’язків у польській кураторії. На цьому посту він тісно співпрацював зі шкільним відділом Українського Центрального Комітету. Разом вони опрацювали план призначення нових директорів середніх шкіл, який згодом ухвалила німецька влада.

Коли радянські війська наблизилися до Львова, німецька влада евакуювала більшість своїх установ за першої евакуації навесні 1943 р., серед інших також і шкільну адміністрацію. Тоді виїхав зі Львова до Кракова і Юрій Полянський з дружиною Марією (Ноцею) та дочкою Іриною. На прохання близького друга Володимира Кубійовича Ю. Полянський очолив представництво Українського Центрального Комітету у Відні, а також співпрацював з Українським видавництвом і КОДУСом (Комісія Допомоги Українському Студентству). У квітні 1945 р. він переїхав у Баварію до сіл на Кавфбойренщині, у яких були виділені на тимчасове поселення квартири для родин “*проміненнтних українців*” [Кубійович, 2000, с. 141–144]. З 1945 по 1947 роки Ю. Полянський викладав географію в Українському Вільному університеті, діяльність якого відновлено у Мюнхені (Баварія) [Кубійович, 1996, с. 2229–2230]. У 1947 р. він виїхав з Європи до Аргентини, де в адміністрації Геологічної служби Аргентини працював рідний брат Юрія. Проміжною станцією по дорозі до Аргентини для родини Полянських була Швейцарія.

У розмовах з В. Кубійовичем Юрій Полянський висловив погляд на відносини українців-емігрантів до країн нового поселення: *“Ми мали б почувати себе не емігрантами, а врости в країни нашого поселення; ми не маємо бути українськими емігрантами в Канаді (зокрема українськими вченими в Канаді), ми мали б бути канадськими вченими українського роду”* [Кубійович, 2000, с. 143–144].

Саме так і сталося. В Аргентині Юрій Полянський швидко вріс у нову землю. Через деякий час отримав роботу в Державній геологічній службі і, крім суто геологічних дослідів, робив геологічні зйомки ще недосліджених ґрунтів, зокрема провінції Мендоза в Андах. Території, на яких він працював, лежали на пограниччі з Чилі і підлягали військовій управі. Цивільні люди там не працювали, тому Полянський мусив одягнути військову форму аргентинського майора. В Андах Юрій зробив нові відкриття, що стосувалися їх геологічної будови і генези. Праця в Андах зробила Полянського відомим, і, хоч йому було вже за шістьдесят років, у 1956 р. його запрошено стати професором Державного університету в Буенос-Айресі. Також він став почесним членом Аргентинського Геологічного Товариства та членом низки інших наукових товариств [Кубійович, 1996, с. 2229–2230]. У Галичині можливості наукової роботи Юрія були обмежені, а в далекій Аргентині вони були широкі. Пізніше його обрали академіком Академії Наук Аргентини. Юрій Полянський став визначним геологом і ученим Аргентини, де видав близько 20 книжок і понад 50 статей. Українська громада в Аргентині високо цінувала професора Юрія Полянського і пишалася ним. Помер дослідник у 1975 р. у Буенос-Айресі [Кубійович, 2000, с. 143–144].

Наукова робота в Україні. Наукова діяльність молодого Ю. Полянського була тісно пов’язана з Науковим Товариством імені Т. Шевченка. Роль і значення НТШ як провідної української наукової установи на Західній Україні у міжвоєнний період значно послабилась у порівнянні із 1914 р. Тут існували й інші наукові установи, наприклад, Богословія у Львові. Але українська спільнота (і молодь зокрема) не цінувала науки. Її цікавили перш за все політика й економічне життя. Але все-таки попри ці негаразди наукова робота в НТШ проводилася. Зокрема, необхідно згадати про наукову бібліотеку і працю музеїв: Культурно-історичного (Я. Пастернак) та Природничого, директором якого у 1928 р. став Ю. Полянський. Не дивлячись на фінансові труднощі, виходили безперебійно “Записки НТШ” (1920–1930 роки – 34 томи), в яких опубліковано більшість наукових праць Ю. Полянського, “Хроніка” та ін. [Кубійович, 2000, с. 75–77].

До 1914 р. в Галичині був відомий лише один географ – перший географ України Степан Рудницький. Його наукова робота була пов'язана в основному з дослідженням геоморфології західної частини України. Ще до початку Першої світової війни Ю. Полянський почав студії з географії, відвідував лекції С. Рудницького у Львівському університеті. Ця постать дала значний поштовх для формування Ю. Полянського як українського географа і геолога. З 1914 р. С. Рудницький жив і діяв в еміграції і лише у 1927 р. повернувся з Праги на Радянську Україну. Але годі назвати Ю. Полянського учнем С. Рудницького.

Необхідно також згадати про дружні відносини і плідну співпрацю Ю. Полянського з таким видатним українським вченим-географом, демографом і картографом Володимиром Кубійовичем. Вони познайомилися у червні 1927 р. під час II Конгресу слов'янських географів і етнографів у Польщі і пронесли товаришування і взаємну співпрацю через усе життя. Ю. Полянський брав участь у створенні “Атласу України і сумежних земель” та “Географії України і сумежних країв” В. Кубійовича. Ним була створена геологічна карта і написаний розділ “Геологія” в “Географії України”. Під час вимушеної еміграції Ю. Полянського В. Кубійович допомагав йому за кордоном, поки той знаходився у Європі. Навіть після виїзду родини Полянських в Аргентину колеги по роботі і друзі по життю продовжували спілкуватись і співробітничати. Володимир Кубійович у своїй книзі спогадів “Мені 85” у розділі “Українські географи в Галичині” згадує: *“Ясно, що найвидатнішим львівським географом був Юрій Полянський...”* [Кубійович, 2000, с. 83].

Отож, повертаючись до наукової роботи Ю. Полянського в Україні, треба зазначити, що поряд із історично складеним підґрунтям для наукової роботи молодий дослідник мав достатньо енергії і бажання трудитися. Працюючи у музеї НТШ з 1920 р., Ю. Полянський займався впорядкуванням і систематизуванням його фондів матеріалів. Щороку музей поповнювався новими експонатами, більша частина з яких була зібрана самим дослідником під час археологічних експедицій. *“Друга частина це принагідні знахідки моїх учеників, які збирали матеріали на поверхні землі по моїм вказівкам... Вкінці третю групу матеріалів творять принагідні знахідки учителів, священників і селян, які в почуття важности збереження археологічних пам'яток прислали до Музея поодинокі знайдені предмети”* [Полянський, 1928, с. 9].

Дослідник, працюючи у музеї, виконав нележку і об'ємну роботу, інвентаризуючи та каталогізуючи тисячі різноманітних експонатів як з геології та археології, так і з ботаніки та етнографії. Ця робота допомогла йому у майбутньому зробити висновки у його польових, лабораторних та кабінетних дослідженнях. Це дало Ю. Полянському змогу розглядати наукові проблеми на широкому фоні природничих та історичних процесів.

Монографія Ю. Полянського “Подільські етюди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром” вийшла у 1929 р. у збірнику математично-природоописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Т. Шевченка. Це одна із найбільших його робіт, в якій він розглядає з нової точки зору стратиграфію плейстоцену і морфологію теренів над Дністром. У цій праці зібрані матеріали польових досліджень Ю. Полянського з 1923 по 1929 роки. Обмеження території дослідів було обґрунтоване з огляду на домінуюче значення долини Дністра для проблем геології четвертинного періоду, морфології і тектоніки.

Збирання палеонтологічних та палеолітичних матеріалів було пов'язане з розкопками, які організовував Ю. Полянський на власний кошт, частково за рахунок асигнувань Наукового Товариства імені Т. Шевченка, а також з допомогою Міністерства освіти. Усі зібрані під час розкопок матеріали зберігалися у природничому музеї НТШ і частково в археологічному музеї у Варшаві [Полянський, 1929, с. 4]. Багатий джерельний матеріал ліг в основу всіх подальших наукових висновків дослідника.

Методика польових робіт Ю. Полянського відзначалася, насамперед, ретельністю, систематичністю і комплексним підходом щодо вирішення проблеми [Ситник, 2003, с. 141].

Працюючи у полі, він ставив перед собою наступні цілі: дослідити стратиграфію плейстоцену, встановити чергові зміни флори і фауни, клімату, а відтак, спираючись на новий фактичний матеріал, дати відповідь на головні питання, що стосуються морфогенезу і

палеоліту “Полудневого Поділля”. У зв’язку з тим, що плейстоценові відклади містять рештки життя і діяльності людей стародавнього кам’яного віку, виникла необхідність ґрунтового дослідження плейстоцену. Інші геологічні епохи він досліджував спорадично, хоч і тут залишив по собі яскравий слід у багатьох публікаціях [Полянський, 1925а, с. 1–2; 1926, с. 1–4; 1926а, с. 216–223]. Свої наміри він оцінював так: “*Це радше фундаменти будівлі, а не вона сама, це радше дорога, а не досягнута мета*”, – цим самим показуючи великий спектр завдань, які залишилися невиконаними, незважаючи на максимальні зусилля, які були докладені до цієї праці [Полянський, 1929, с. 3].

Ю. Полянський перед виїздом у поле опрацьовував різні картографічні матеріали. У своїй праці він відзначає, що існуючі на той час морфологічні і геологічні карти застарілі і неточні. “*Картуючим геологам ходило передовсім о предтретичні старші відложення. Плейстоцен Поділля розглядано тоді лиш схематично і так сказати трохи недбало, і то з перестарілого моногляціалістичного становища*” [Полянський, 1929, с. 1]. Тому багато карт було зроблено ним власноруч [Полянський, 1929, с. 197–209]. Те ж саме він пише і про тогочасні літературні джерела: “*Бо й справді, дотеперішні дані (головно стратиграфічної натури) є надзвичайно скупі та не відповідають нинішнім високим вимогам науки*” [Полянський, 1929, с. 2].

Тому, на думку вченого, “*остається проте одна дорога, а це – апеляція до терену, апеляція до цього самотнього, правдивого і невичерпаного джерела всякого пізнання і всіх вартісних синтез*” [Полянський, 1929, с. 2]. Отже, Юрія Полянського сміливо можна назвати першим дослідником західноукраїнських земель, який займався вивченням плейстоценової історії цієї території.

Досліджуючи Поділля, вчений відкрив чимало стоянок палеолітичної людини. Ці рештки були також цінним матеріалом для закріплення хронології і для встановлення раціональної кореляції здобутків Ю. Полянського з добре вивченими і хронологічно визначеними відрізками плейстоцену Середньої і Західної Європи.

За час майже двадцятилітніх теренових розшуків Юрій Полянський відкрив 66 палеолітичних місцезнаходжень (стільки ж, мабуть, і пам’яток інших археологічних епох). Більш-менш ґрунтовні археологічні розкопки велися на двох пізньопалеолітичних стоянках – Лисичниках та Новосілці-Костюковій у Заліщицькому районі на Тернопільщині [Ситник, 2003, с. 142].

Околиці села Новосілки були досить ретельно досліджені молодим науковцем з боку палеогеоморфології та стратиграфії плейстоценових відкладів, що дало йому змогу створити “*делювіальну циклічну схему полудневого Поділля*” [Полянський, 1925, с. 3–26].

Розвідкові розкопки проводили також на мустьєрській пам’ятці Касперівці І.

У полі дослідник вів детальні описи розташування пам’яток, визначав їхню належність до терас ріки, вивчав зв’язок із характером відкладів і виявляв приуроченість матеріальних решток до тих чи інших плейстоценових горизонтів, досліджував культурні шари у комплексі із залишками мікро- та макрофауни, флори тощо [Ситник, 2003, с. 142].

У вирішенні поставлених завдань Ю. Полянському допомагали як досвідчені спеціалісти-географи, так і фахівці суміжних дисциплін. Тісно співпрацював він із польським археологом Стефаном Круковським, з яким вони публікували спільні праці [Ситник, 2002]. В. Полінський опрацював значну частину молюсків. Флористичні знахідки досліджували С. Кульчинський та А. Козловська, а фауністичні рештки (зокрема, гризунів), знайдені під час розкопок, йому визначали Г. Козій та Й. Семирадський [Полянський, 1929, с. 3–4].

У своїй монографії Ю. Полянський наголошує на питаннях вживання найновішої термінології (що стосується плейстоценових зледенінь), яка б була загальноприйнятою для багатьох країн. Так, він обґрунтовує термінологію Зергеля (учнем якого Юрій Полянський був, навчаючись у Відні) і наводить докази на її користь. “*...Номенклатура Soergel-a є доступна і прийомлива для всіх народів, не має жадної льокальної закраски, є прозора, а що найважнійше є дуже повна і через це надається передовсім для слабо розсліджених просторів. Номенклатура Soergel-a є лиш відміною номенклатури Penck-a. Замість локальних альпійських назв Soergel вводить римські порядкові цифри: Günz = I, Mindel = II, Riss = III, а Würm = IV*”

[Полянський, 1929, с. 5]. Кожне із зледенінь розбивається на стадіали, позначені показниками а, b, с. Так, наприклад, IV а означає давній стадіал Würm I.

Услід за В. Зергелем, на основі альпійської моделі Пенка-Брюкнера, для палеолітичного періоду на Поділлі Ю. Полянський виділяв старший лес (ріське зледеніння), молодший лес I (фаза А в'юрмського зледеніння) і молодший лес II (фаза В в'юрмського зледеніння). На той час для східноєвропейських геологів та археологів це була досить оригінальна і свіжа концепція [Ситник, 2003, с. 142].

На Поділлі дослідник виділяє шість різновікових терас. Перші три тераси лежать в ярах:

- перша тераса – голоценова, до 4 м висотою – без лесу;
 - друга тераса – річковий алювій, що без перерви переходить в лес молодший II (віку IV b);
 - третя тераса – річковий алювій, що без перерви переходить в лес молодший I (віку IV а).
- Останні три тераси лежать на плато вище ярів, а саме:
- четверта тераса – алювій, лес і вік непевні;
 - п'ята тераса – річковий алювій, що без перерви переходить в лес старший (віку III);
 - шоста тераса – річковий пліоценовий алювій, перекритий старшим і молодшим лесом.

До того часу суцільний лес Поділля Ю. Полянський розбив на три окремі горизонти, еквівалентні трьом окремим зледенінням. Старший лес є еквівалентом III зледеніння, молодший лес I – еквівалентом IV а, а молодший лес II – еквівалентом зледеніння IV b [Полянський, 1929, с. 6].

На думку Ю. Полянського, в плейстоцені на Поділлі відбулися два тектонічні зрушення. У зв'язку з ними повстали два ерозійні цикли. Перший цикл ранньоплейстоценового віку (перед III) створив зрілі форми рельєфу вище рівня п'ятої тераси. Другий ерозійний цикл відбувався у пізньому плейстоцені, точніше в останній міжльодовиковій епосі (III–IV а) і створив нижче рівня п'ятої тераси молоді яружні форми рельєфу [Полянський, 1929, с. 136].

Можна було б назвати ще багато оригінальних думок вченого, що знайшли подальший розвиток і наукове обґрунтування у сучасній науці, проте і цього досить, щоб стала очевидною необхідність подальшого ретельного глибокого вивчення багатогранної наукової спадщини науковця як з боку природничих дисциплін в цілому, так і палеогеографії зокрема. Це буде, власне, той комплексний підхід до вирішення проблем, що становив сутність і кредо усього наукового життя визначного українського дослідника Юрія Полянського.

ЛІТЕРАТУРА

Кубійович В.

- 1996 Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Т. 6: Перемишль. – С. 2005–2399.
- 2000 Мемуари. Роздуми. Вибрані листи. Том II. / Упорядник Шаблій О. І. – Париж – Львів. – 1024 с.

Полянський Ю.

- 1925 Геологічно-морфологічні помічання в районі Новосілки-Костюкової (Заліщики) і ділювіальна циклічна схема полудневого Поділля // Зб. фізіограф. комісії НТШ. – Вип. 1.– С. 3–24.
- 1925а Неолітичні обсідіани Східної Галичини // Відбитка із Записок НТШ. – Т. 23–24. – С. 1–2.
- 1926 Підплитовий гріб у Новосілці Костюкової, пов. Заліщики // Відбитка з Літературно-Наукового Вісника. – Львів. – Кн. 3.– Т. 89.– С. 1–4.
- 1926а Скарб з Межиріча Корецького (пов. Рівне) на Волині // Записки НТШ. – Т. 144–145. – С. 216–223.
- 1928 Нові археологічні знахідки з Галичини // Записки НТШ. – Т. 149.
- 1929 Подільські етюди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром // Записки НТШ. – Т. 20.

Ситник О.С.

- 1998 Біля витоків формування палеолітичної науки в Україні (Ю. Полянський) // МДАПВ. Постаті української археології. – Вип. 7. – С. 16–20.

- 2001 З історії археологічних досліджень “Полудневого Поділля” (Юрій Полянський) // Збірник матеріалів конференції “Володимир Гнатюк і сучасність”. – Тернопіль. – С. 273–278.
- 2002 “Батько західноукраїнського палеоліту” Юрій Полянський // Геоморфологічні дослідження в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 50-річчя кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка (18–20 жовтня 2000 р.). – Львів. – С. 269–274.
- 2003 Юрій Полянський – перший дослідник західноукраїнського палеоліту // Археологія. – Київ. – Вип. 1. – С. 140–144.

Olena TOMENJUK

YURIJ POLJANS'KYJ'S PALEOGRAPHICAL AND ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES

Investigations of stratigraphy of Pleistocene, clarification of succession of flora, fauna and climate were the main tasks of Yuriy Poljans'kyj's field researches. On the base of new materials he analyzed the issue of morphogenesis and Paleolithic of “Southern Podillia”. In his monograph “Подільські етюди” Poljans'kyj emphasizes questions of usage of new terminology (problem of Pleistocene glaciations), which is generally employed in many countries. In Podollia the scholar investigated six terraces of Dnister River with different dating. For Paleolithic period in Podillia region Poljans'kyj distinguished oldest loess (Rissian glaciation), youngest loess I (phase A of Wurmian glaciation) and youngest loess II (phase B of Wurmian glaciation).